

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

Derya ÖZCAN GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi
derya.ozcan@usak.edu.tr

Mustafa USTA

Doktora Öğrencisi, Uşak
Üniversitesi
mstafa.usta@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5601-2199>

<https://orcid.org/0000-0003-3080-8468>

Kazak Destanlarında Kurtarıcı Tipi

The “Savior” in Kazakh Epics

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 13.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 20.08.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

Atıf/Citation

Özcan Güler, D. ve Usta, M. (2022). Kazak Destanlarında Kurtarıcı Tipi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 1064-1078. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143674>

Özcan Güler, D. & Usta, M. (2022). The “Savior” in Kazakh Epics. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 1064-1078. <https://doi.org/10.34083/akaded.1143674>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

* Bu makale Mustafa Usta tarafından, Derya Özcan Güler danışmanlığında hazırlanan “Kazak Destanlarında Yer Alan Tiplerin İncelenmesi” başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak üretilmiştir.

Öz

Yaratıcı ile ilişkilendirilerek kutsallık atfedilen, olumlu tipler içinde yer alan, kahramanın ve yardımcılarının mistik koruyucusu ve destekleyicisi olan kurtarıcı tipi; savaşı bir toplumun güçlü kalmasını sağlayan önemli destan tiplerinden biridir. Kurtarıcı tipinin Kazak destanlarında üstlenmiş olduğu işlevleri ortaya koyabilmek için makalede eylem merkezli bir çalışma yürütülerek elli dokuz destan incelenmiştir. İncelenen bu destanların on yedisinde kurtarıcı tipinin varlığı belirlenmiştir. Bu destanlarda kurtarıcı tipi darda kalanı kurtarma, yönlendirme veya görev verme, çocuksuzluk sorununa çare bulma, haber veya bilgi verme, kahramanı eğitme ve erginleme olmak üzere beş eylem sergiler. Bu eylemlerden hareketle kurtarıcı tipinin Kazak destan dünyasındaki işlevleri ortaya konmuş; Türk toplumunda kurtarıcı tipinin manevi bir güçle darda kalanı koruduğu, çeşitli sorunların çözümünde bilgeliği ile halkla yaratıcı arasında aracılık yaptığı tespit edilmiştir. Mistik bir destekçi olan kurtarıcı tipi vasıtasıyla toplum bir taraftan kahramanın kutsallığını pekiştirerek idealleştirmiş, diğer taraftan da zorda kaldığı anlarda bile kendisine yardım edecek olan bir yardımcının varlığını hissederek güçlü ve ümitli olmuştur. Bu sayede, savaşı bir toplumun yaşanan problemler karşısında güçlü kalması sağlanmış ve kahraman nezdinde toplum da koruyucu bir çember içine alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak, destan, tip, kurtarıcı tipi

Abstract

Ascribed holiness by being associated with the creator, in positive types, the savior warrior, who is the mystical protector and supporter of the hero and his assistants, is one of the important epic types that keeps a society strong. Based on the readings, in order to better reveal the functions of the savior type in Kazakh epics, an action-centered study was conducted in the article and fifty-nine epics were examined. The existence of the savior type was determined in seventeen of these epics examined. In these epics, the type of savior exhibits five actions: rescuing the afflicted, guiding or assigning a task, solving the problem of childlessness, giving news or information, educating the hero and initiating. Based on these actions, the functions of the savior type in the Kazakh epic world were revealed, It has been determined that the savior type in Turkish society protects those who are in trouble with a spiritual power, and mediates between the people and the creator with his broad knowledge in the solution of various problems. Through the savior type, which is a mystical supporter, on the one hand, society has idealized the hero's holiness by reinforcing it, and on the other hand, through the savior type, it has become strong and hopeful, feeling the presence of a creator who will help it even in difficult moments. In this way, it was ensured that a warrior society remained strong in the face of the problems experienced, and society was also enclosed in a protective circle before the hero.

Keywords: Kazakh, epic, type, savior

Giriş

Kahramanların hayatları etrafında oluşan destanların çekirdeği toplumu derinden etkileyen olaylardır. Bu olaylar; bilinçaltında yer edinerek destanın her icrasında varlığını hissettirir ve toplumun benzer durum ve olaylara karşı bakış açısını yansıtır. Kahramanın ülküsünü yerine getirmek adına ona yardımcı olan olumlu tipler¹ aracılığıyla da toplumun kültürü, maddi ve manevi değerleri aktarılır. Destanlarda bu tipler araştırıldığında en sık karşılaşılan ve en çok örneği bulunanlardan biri kurtarıcı tipidir. Kurtarıcı tipinin müstakil olarak incelemesi yapısal birimlerini belirleme ve Türk toplumu nezdindeki kurtarıcı tipi anlayışını ortaya çıkarma açısından önem arz etmektedir. Bu amaçla “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi” dâhilinde Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan on ciltlik Kazak Destanları incelenmiştir. Ardından da kurtarıcı tipiyle ilgili yapılan çalışmalar okunmuş ve gerekli fişlemeler yapılmıştır.

Konuyla ilgili temel problemlerden biri bu tipin adlandırmasıdır. Bu tipi ifade etmek için “veli tipi” (Kaplan, 2016, s.60-119), “bilge tipi” (Temur, 2012, s.93), “yaşlı bilge” (Jung, 2020, s.96-99), “kılavuz tipi” (Duman, 2012, s.193) olmak üzere farklı adlandırmaların kullanıldığı görülmüştür. İncelenen Kazak destanlarında ise kurtarıcı tipi olarak Baba Tüküti Şaşti Aziz, Arşılan, Hz. Ali, Kırklar, gayb² erenler, Ğavis³, Ğıyas, Ağzam, pir, Hızır, İlyas vb. isimler yer almaktadır. Bununla birlikte aynı anlatmaların farklı varyantlarında isim değişiklikleri söz konusu olabilmektedir. Örneğin Alpamiş Destanı’nın Özbek sahasındaki Fazıl Yoldaşoğlu anlatmasında “çocuksuzluk sorununa” çare bulan Hz. Ali iken; Kazak sahasındaki Mayköt-Sultankul anlatmasında Baba Tüküti Şaşti Aziz’dir. Ontolojik bir yaklaşımla isimlendirme yapılmak istenildiğinde, aynı eylemleri sergileyen bu tiplerin, farklı farklı isimlerle (Hızır tipi, veli tipi vb.) adlandırılması gerekecektir. Bu durum ise tipoloji çalışmaları açısından problem teşkil edecektir. Bununla birlikte İslamiyet’ten sonra bu isimlerin karmaşık bir hal almasında tasavvufi inanışların da etkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü tasavvufi inanışta veliler ve Hızır iç içedir. A. Yaşar Ocak, Allah’a ulaşmak için manevi mücadelede bulunan ve seyr-i süluk eden velilerle ilgili IX. yüzyıldan itibaren bir mertebeler sistemi oluştuğunu aktarır. Bu sistemin en üstünde velilerin en büyüğü ve kâinatın yöneticisi olan kutb, onun altında da çeşitli veliler vardır (Ocak, 2019, s.22).

¹ İdeal baba tipi, ideal anne tipi, yardımcı kahraman tipi, kurtarıcı tipi vb. tipler olumlu tipler arasında sayılabilir.

² İncelenen destanların bazısında gayıp şeklinde kullanılmıştır. Makalede incelenen destanlardaki kullanım esas alınmıştır. Buna bağlı olarak da makale içerisinde yazım farklılıkları söz konusu olacaktır.

³ İncelediğimiz destanların bazısında Ğavis şeklinde kullanılmıştır. Makalede incelenen destandaki kullanım esas alınmıştır. Buna bağlı olarak da makale içerisinde yazım farklılıkları söz konusu olacaktır.

“Ricâlü'l-gayb” yani gayb erenleri denen bu topluluğun içindeki Hızır ve İlyas’ın ab-ı hayat suyunu içerek ölümsüzleştiklerine ve Allah’ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koştuklarına inanılır (Pala, 2020, s.204). Benzer şekilde gayb erenleri de öldükten sonra tıpkı hayattaki gibi insanlara faydalı olmaya devam eder (TDV İslam Ans, t.y.). Bunun etkisi ile kimi zaman Hızır’ın bizzat kendisi kimi zaman da bir veli, destan içinde kahraman zor durumda kaldığında birden ortaya çıkarak ona yardım eder. Bunun bir örneğini Kazakistan sahası Köroğlu anlatmalarında görürüz. Bu destanda Hızır adı ilk olarak zikredilmekle birlikte gayb erenlerinin içinde olanların da isimleri (Ğavıs, Ağzam, Kırklar, bazı veli isimleri vd.) zikredilir.

Günümüzde aziz, baba, dede, ata gibi isimlerle anılan kişilerin İslamiyet öncesindeki koruyucu ruhlarla bağlantısını kurarak İslamiyet öncesi inanç sisteminde yer alan bu iyelerin İslamiyet sonrasında yeniden şekillenip evliyaların şahıslarına mâl olduğunu belirten İsmet Çetin (2002, s.70), benzer görev ve işlevleri örneklerle açıklar. Hatta hayatın üst kesimindeki şahsiyetlerin adlandırma ve fonksiyonları ile İslamiyet’ten önceki Türk kültürü içinde de var olduğunu belirtir. Bir diğer çalışmada ise benzer duruma dikkat çekerek İslamiyet’ten önceki anlatılarda karşılaşılan bozkurdun İslamiyet’ten sonra Hızır olarak varlığını sürdürdüğü ifade edilir (Duman, 2012, s.192). Kurtarıcı tipini İslamiyet’ten önce kurdun temsil etmesi de rastgele olan bir durum değildir. Yaşar Çoruhlu, kurdun kutsanmasında yaşanan coğrafyanın da etkili olduğuna dikkat çekerek kurdun fiziksel yapısı nedeniyle, ilgili dönemde en çok korkulan hayvanlardan biri olduğunu ifade eder. Kurdun proto-Türk topluluklarında bir totemken ilerleyen zamanlarda ata kültürünün parçası haline geldiği Bozkurt ve Türeyiş destanları üzerinden açıklanır (Çoruhlu, 2017, s.167-203).

Uzun süre toplumda yer alan bir inancın birden bire ortadan kalkması oldukça zordur. Kaldı ki Jung (2020, s.20-21) insan zihninin doğuştan boş bir levha olmadığını kollektif bilinçaltı kavramı ile açıklarken atalarımızın bazı yönlerinin ve buna bağlı simgelerin insanların bilinçaltısında yer aldığını ifade eder. Atalardan kalma kalıtsal özelliklerin varlığı nedeniyle geçmişte kültürde yer alan bu tip, yeni kültürün içine dâhil olarak bir adaptasyon ve dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu adaptasyon ve dönüşüm esnasında yukarıda belirtilen sebep ve durumlara bağlı olarak geçmiş kültür öğelerinin bir kısmı da bu tip ile bugüne nakledilmiştir. Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı’nda kurdun Oğuz’a yol göstermesi Tanrı’nın Oğuz ve halkını kutsadığının bir delili olarak kabul edilmiştir. İslamiyet’ten sonraki Türk destanlarında da kahraman ve uğruna savaştığı halk Hızır, veli vb. kişiler vasıtası ile kutsanır. Geçmişte Tanrı’nın kurt suretinde görüldüğüne inanılması gibi bugün de Hızır kelimesinin bazı kaynaklarda Allah’ın diğer adı olarak değerlendirildiğine dikkat çekicidir (Çınar, 2020, s.66).

Destanlar üzerinden kurtarıcı tipine bütüncül bir bakış açısıyla bakmak için kapsam dâhilindeki Kazak destanları incelenmiş ve on yedi destanda bu tip tespit edilmiştir. Ardından da bu tipin eylemleri belirlenerek benzer olanları bir araya getirilip bir sınıflama yapılmıştır. Yapılan fişlemede ortaya çıkan eylemler ve Kazak

destanlarındaki bu eylemlerin dağılım oranlarına bakıldığında; darda kalanı kurtarma eylemi %57, yönlendirme veya görev verme eylemi %17, çocuksuzluğa çare bulma eylemi %12, haber veya bilgi verme eylemi %10, eğitime veya erginleme eylemi %4 oranında gerçekleştirilmiştir.

Kazak destanlarında bu tipin eylemlerine bakıldığında kurtarma eyleminin ön planda olduğu görülür. Bu sebeple bu tip için “kurtarıcı tipi” denilmesi uygun olmaktadır. Kurtarıcı kavramı bilhassa darda kalanı kurtarma şeklinde görülürken rehberliğe ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma vb. şekillerde de varlığını göstermektedir. Yani bu isimler (Hızır, Kırklar, kurt vb.) destanlarda kurtarıcılık işlevi ile yer almaktadırlar. Destanlarda yardımcı kahramanlar içerisinde kurtarıcı tipi olarak örnek olabilecek tiplerin gerçekleştirdikleri eylemler beş ana başlıkta toplanmıştır. Bu başlıklar altında kurtarıcı tipinin karakteristik olan örneklerine yer verilecektir.

1. Darda Kalanı Kurtarma

Kazak destanlarında kurtarıcı tipinin çoğunlukla kahramanı, bazen de kahramanın yardımcılarından birini dara düşüğünde kurtardığı görülmektedir. Bu dara düşme çoğunlukla olumsuz tiplerle yaşanan mücadelelerde, nadir de olsa hayatın getirdiği olumsuz şartlarda görülür. Kahraman yahut bir başka olumlu tip, bu zor durumu geçemezse ya ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalır ya da vazifesini tamamlayamaz. Bundan dolayı da kurtarıcı tipi temelde kahramanı ya da yardımcısını ölmekten kurtarır ve vazifenin tamamlanmasını sağlar.

Kurtarıcı tipi, incelenen Kazak destanlarından Köroğlu, Köroğlu Kıssası, Kabikul, Dotan Batır, Kulamergen-Joyamergen, Papariya, Orak ile Mamay, Şora, Şora Batır, Mırkı Batır ve Alpamış destanlarında bu eylemi “yardım çağrısı üzerine ya da yardım çağrısı olmadan” yirmi sekiz (28) kez gerçekleştirir. Gerçekleşen bu eylemlerin akabinde, kahraman ya da olumlu tip mevcut sıkıntıdan kurtulup asıl amacına ulaşmada önemli bir eşiği de geçer. Makalede öncelikli olarak yardım çağrısı üzerine kurtarma, daha sonra da yardım çağrısı olmadan kurtarma eylemlerinin en karakteristik olanlarına yer verilecektir.

Kazak destanlarında kurtarıcı tipinin en sık yer aldığı destanların başında Köroğlu Destanı gelir. Örneğin Köroğlu Kıssası’nda Köroğlu, savaşa girmeden önce “*Gavsıl, Ağzam gelin beri ey pirlirim! /(...) /Bütün pirlirim koruyun çok düşmandan.*” diyerek kurtarıcı tipinden yardım ister ve Kızılbaşların arasına girer. Tek başına savaşmaya başlayan Köroğlu, pirlerin de bir taraftan gelip Köroğlu ile birlikte savaşmasıyla savaş kazanılır (Arıkan, 2007a, s.329). Bedir Savaşı’nda da az olan sahabelerle birlikte meleklerin savaştığı hem Kuran’da Âl-i İmran Suresi’nde (Kur’an-ı Kerim, 3/123) hem de hadis-i şeriflerde geçer. Muhtemel ki anlatıcının bu kaynakların tesiri ile gayb erenlerini bizzat savaşa dâhil etmiştir. Papariya Destanı’nda

ise Papariya, düşman tipi Şamakan ile uzun süre dövüştükten sonra altı yerinden yaralanır. Zor durumda kalan Papariya dua edip pirlerine yalvarır. *Canımın sahibi Allah'ım sesimi duyuyor musun*, diyerek yaratıcısından bir yardımcı göndermesini ister. Bu talep üzerine gelmeden önce ıslık çalan Baba Tüküti, ejderha olarak görünür. Düşmanlar onu görünce korkup geri çekilir. Papariya ise ejderhayı gördüğünde sevinir ve Kalmukları köşeye sıkıştırır (Sengirbayev, 2007, s.109).

Yardım çağrısı olmadan kurtarma eyleminin görüldüğü destanlardan biri ise Şora Batır Destanı'dır. Destanda kurtarıcı tipi bu eylemi dört kez gerçekleştirir. Bunlardan üçünde Şora Batır'ı düşmanından gelen zararlı kılıç ve ok gibi unsurlardan korur. İlkinde Alibay'ın kılıcını Baba Tüküti Şaşti Aziz geri savurur (Korgonbekov, 2010, s.81). İkincisinde Er Şora'nın etrafını Kalmuklar sarıp ok atarlar ve kılıç savururlar. Baba Tüküti, yetişerek kanadını açar, sayısız ok ve kılıçtan Şora'yı korur (Korgonbekov, 2010, s.121). Bir başka düşman tipi Közbembet, Şora Batır'ın kalbine nişan alıp yayı çektiğinde Baba Tüküti Şaşti Aziz yardımına yetişip oku yukarıdan geçirir. Közbembet'in ikinci kez çekip attığı oktan Baba Tüküti Şaşti Aziz, Şora'yı yukarı kaldırır (Korgonbekov, 2010, s.125-128). Şora Batır'ın Karaman ile olan mücadelesi ise Baba Tüküti Şaşti Aziz, kanadı ile Karaman'ı göğe kaldırıp bırakarak yere düşürür. Şora Batır da hemen Karaman'ın başına gelip ak hançeri ile onu öldürür (Korgonbekov, 2010, s.141). Alpamış Destanı'nda da kurtarıcı tipi, yardım çağrısı olmadan kahramanı kurtarır. Bunların ilkinde tıpkı Şora Batır Destanı'ndaki gibi düşmanın oklarından korur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.65). İkincisinde Alpamış hilekâr tipi olan cadıya kanıp atını kesecekken kurtarıcı tipi buna mani olur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.88). Üçüncüsünde düşman tarafından ölmesi için Alpamış zindana yuvarlanır. Gayıp erenler ve Kırklar balayı yere düşerken yakalar. Alpamış'ı hiçbir şey olmadan yere indirirler (Türkmen & Arıkan, 2011, s.94). Dördüncüsünde Alpamış, zindan da aç susuz kaldığında gayıp erenler ve Kırklar kedi aracılığıyla ekmek gönderir (Türkmen & Arıkan, 2011, s.97). Beşincisinde Alpamış, Tayşık Han ile savaşırken kurtarıcı tipi Alpamış'a taşan su gibi güç verir. Bunun sonucunda Alpamış Tayşık Han'ı öldürür (Türkmen & Arıkan, 2011, s.65-123).

Bu destanlarda kurtarıcı tipinin manevi bir güce sahip olduğu görülür. Bu gücün desteğini alan kahraman ve yardımcıları da karşılaştıkları engeller ne kadar zor olursa olsun üstesinden gelirler. Buna bağlı olarak da kurtarıcı tipi destan içinde olay örgüsünü genişletme işlevi metin dışında ise her şart altında motive olmayı sağlama işlevi ile yer alır.

2. Yönlendirme veya Görev Verme

İslamiyet öncesi anlatılarda (Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur varyantı⁴ ve Uygur dönemine ait eski bir yazılı metin⁵ vb.) kurdun kılavuzluk ettiği görülür. Bu kılavuzluk kahramanı yönlendirme ve doğru yola sevk etme şeklindedir.

Kazak sahası destanlarından Köroğlu, Köroğlu Kissası, Köroğlu Hikâyesi, Kabıkul, Karadön ve Papariya destanlarında da kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme işlevleri tespit edilmiştir. Bu tip; kahraman ya da yardımcıları zaman zaman, içinden çıkamadıkları zor durumlarda yönlendirdiği, görev vererek süreci yönettiği veya kahramanın süreci yönetmesine yardımca olduğu görülmektedir. Örneğin Köroğlu Destanı'nda annesinden uzun süre ayrı kalan Köroğlu, Kırklar tarafından uyarılıp verdiği söz hatırlatılır (Arıkan, 2007a, s.221). Bu hatırlatma aynı zamanda bir görevlendirmedir. Yani Köroğlu'na verdiği sözü yerine getirme görevi verilmiştir. Bu destanın bir başka epizotunda ise kurtarıcı tipinin yöntem söyleyerek yönlendirdiği görülür. Babalı, Köroğlu'nu mezarda görünce hemen Küleyim'e gidip haber verir. Ancak Köroğlu'nu mezardan çıkarmanın yolunu ikisi de bulamaz. Sabaha yakın Ğavız, Ğıyas ve Kırklar Küleyim'in rüyasına girip olanları anlatırlar. Ardından da Köroğlu'nu pazardan yemiş almalarını, mezardan uzaklara doğru meyveleri bırakmalarını söylerler. Köroğlu'nun bu meyvenin tadına bakarsa hepsini toplayacağını, böylece de mezardan uzaklaşacağını anlatırlar. Köroğlu mezardan uzaklaştığında da yakalamalarını söylerler (Arıkan, 2007a, s.125-127). Köroğlu Hikâyesi'nde ise Köroğlu, kurtarıcı tipi ile karşılıklı konuşur. Destanda Ğavazhan'ı almak için sefere çıkan Köroğlu Allah'a dua edip bütün pirlere sığınıp medet diler. Köroğlu, hücum edip düşmana yaklaştığında önüne Hızır, İlyas, Ğavız-Ğıyas, Kırklar ve On İki İmam çıkar. Köroğlu'na Bedbaht Dağı'na çıkmasını, burada aksak bir adamın koyun güttüğünü, bu ihtiyarın giyimini giyip, eline dayağını alıp, koyunları sürüp Ğavazhan'ın atası Bulduruk Kasap'a gitmesini söylerler. Bulduruk Kasap'ın karısı Küleyim'in ağabeyi Konırbay olarak kendisini tanıttığını tavsiye ederler (Arıkan, 2007a, s.367-369). Kabıkul Destanı'nda ise Kabıkul, Tengelik suyunu aşarken Kulaşa at, nehri atlayıp karşı tarafa geçer ancak bir ayağı suya değdiği için utanıp olduğu yere yatar. Şehre yaklaşan Kubıkul ise yolculuğuna devam edemez. Gece yarısı olunca yanlarına beyaz sarıklı bir adam gelir. Kendisini de "koruyucu atası" olarak tanıtır. Ardından da tulpar atın kuyruğundan bir tane tüy almasını, başı sıkışınca bu tüyü tutuşturmasını, bütün silah ve giysisini atına bağlamasını, Adilbay'ın yanına dilenci kılığında varmasını, ona hizmetçi olmasını, bu sayede başarılı olacağını söyler (Arıkan, 2007b, s.111-113).

İncelenen bu destanlarda kurtarıcı tipinin kahramanı asli vazifesine davet etme işlevi ile yer aldığı görülür. Kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme eylemi

⁴ Detaylı bilgi için bakınız W. Bang ve R. Rahmeti Arat. (1936). Oğuz Kağan Destanı. Burhaneddin Basımevi. İstanbul.

⁵ Detaylı bilgi için bakınız Turgut Almas. (2010). Uygurlar. Çev. D. Ahsen Batur. Selenge Yayınları. İstanbul.

sergilemesinin ardından kahraman verilen vazifeyi yerine getirmek için harekete geçer. Bu da kahraman üzerinden toplum nezdinde kurtarıcı tipinin fikir ve eylemlerinin önemsendiğini gösterir.

3. Çocuksuzluk Sorununa Çare Bulma

Çocuksuzluk, destan kahramanlarının soyunun sürmesi gerekliliği ve iktidarın teslim edileceği bir varisin yokluğu yüzünden üzüntüyle karşılanan bir yapı oluşturur. Bu sorun hem hikâyeyi yönlendirir hem de Türk toplumunda bu merkezli gelenekleri ortaya koyar (Ekici, 1995, s.14). Kazak destanlarında da benzer bir yapı olduğu görülmektedir. Boğaç Han Hikâyesi'nde oğlu-kızı olmayanı Tanrı Teâla'nın kargadığı düşüncesi ile Dirse Han'ın altına kara keçe, önüne de kara koyun yahnisi konur (Ergin, 2018, s.77-78). Bu, çocuksuzluğun ceza olarak algılandığını ve toplumun bu kişileri hor gördüğünü gösterir. Nitekim Kazak destanlarından Kabıkul Destanı, Alpamış Destanı, Kıdırbay Oğlu Kobılandı Destanı ve Şora Batır Destanı'nda da çocuğu olmayanlar çevresi tarafından hor görülür. Bu hor görmenin de tetikleme ile çocuksuzluk sorunu yaşayan kişi yanına eşini ya da vezirini /arkadaşını alarak derdine çare aramak için Kâbe'ye ya da evliya makamlarına ziyaret etmek için yola çıkar. Kazak destanlarında bu soruna çare bulan kurtarıcı tipleri Baba Tüküti Şaştı Aziz, Arşılan ve Hz. Ali'dir. Makale kapsamında incelenen destanların içinde Kabıkul, Şora Batır, Alpamış, Tana, Kıdırbay Oğlu Kobılandı ve Akjonas Oğlu Er Kenes destanlarında altı kez bu eylem yer alır. Bunların ikisinde kurtarıcı tipi çocuk vereceğini bizzat kendisi söylerken üçünde Allah'a gidip dua ederek yalvardığını /yalvardıklarını ve Huda'nın çocuk vereceğini söyler. Bir destanda ise sadece bir sesin duyulması işaret olarak verilir.

Kabıkul Destanı'nda Veli Han, çocuksuzluğa çare aramak için tüm velileri gezer; ancak derdine çare bulamaz. En sonunda Şetirli'de Ulu Cem Nehri kenarında gezinir. Bir müddet sonra yorulunca da uyuyup kalır. Rüyasında Şetirli'deki bir kara su kıyısında gezer. Burada Baba Tüküti evliya vardır. Veli Han onun yardımı ile çocuk sahibi olmayı ümit eder. Veli Han Karasu'dan su içerken bir ışık görür. Bu ışık, Baba Tüküti'nin⁶ parlıtıdır. Veli Han onu görünce yaşadığı tüm sıkıntıları anlatır. Baba Tüküti'de Veli Han'a bir bala vereceğini, söyler. Şart olarak da hayvanların hepsinden kurban kesip sadaka olarak dağıtmasını ister. Baba Tüküti, hayır duasını verdikten sonra Veli Han uyanır, etrafına bakar; ancak kimseyi göremez. Söz verdiği gibi kurban kesip dağıtır. Bir süre sonra da Veli Han'ın eşi Kanış hamile olur (Arıkan, 2007b, s.45-55). Şora Batır Destanı'nda da çocuğu olmadığı için toplumdaki saygınlığını yitiren Narıkbay, eşi Kulkanı'sı da yanına alarak bu soruna çare bulmak için yola revan olur. Bakavadin Nağıspan, Hazret-i Sultan (Ahmet Yesevî, Arıstan (Arslan), Hazreti Kavus

⁶ Baba Tüküti beyaz sakallı ve beyaz sarıklı biri olarak tarif edilmektedir. Bu tarz tasvirlerle özellikle İslâmî gelenek içerisinde ortaya çıkmış edebi ürünlerde sıkça rastlanılır. Kahraman dünyaya geldikten sonra düzenlenen toyda hoca ve mollalara dair tasvirlerde de kavuk kadar bir sarığı olduğu ifade edilir (Bkz. Arıkan, 2007: 45-59).

ve daha birçok evliyanın makamına gidip dua ederler. Ancak dertlerine çare bulamazlar. Ümitsizlik içinde su içmek için geldikleri pınar kenarına bir ak diken yanından geçirtmeyip ısırır gibi Kulkanis'in eteğine yapışır⁷. Kulkanis da Baba Tüküti Şaşti Aziz'in yardımını umut ederek Narıkbay'a nehir kenarında uyumayı teklif eder. Ardından da Allah'a dua edip yatar. Baba Tüküti Şaşti Aziz Kulkanis'in rüyasına girip kalkmasını söyler. Beş kere Allah'a dua edip çokça yalvardığını ancak kabul olmadığını, Kulkanis'a anlatır. Ancak bu kez hoşnut döndüğünü ve Cebbar yaratının bir erkek evlat lütfettiği müjdesini verir. Gönlüne kutsal işaret yerleşen Kulkanis bu gördüğü rüyadan sonra ağlayarak uyanır. Sevinçle Narıkbay'a gider ve olanları anlatır. Bir süre sonra da çocukları Şora Batır dünyaya gelir (Korgonbekov, 2010, s.46-50).

Alpamış Destanı'nda ise Bayböri ve karısı çocuksuzluğa çare aramak için önce Ahmet Yesevi'ye giderler. Ardından da Arslan Baba ve Hz. İshak Evliya gibi birçok evliyayı gezerler. Ancak bir çözüm ya da işaret bulamazlar. Doksan gün kadar bu şekilde gezdikten sonra İlık pınar denen bir yere varırlar. Bu pınarın başında karaağaç, etrafında da çalılar vardır. Çalılardan biri bey hanımının alnından batır. Bayböri ve hanımı bunda bir keramet var deyip bu çalıya bez bağlarlar. Yatsı namazını kılıp burada gecelerler. Sabaha doğru Şaşti Aziz başında sarığı, elinde asası ile gelir. Onların bu sorununu çözmekte evliyaların çok zorlandığını, hepsinin bir yere toplanıp Hüda'ya evlat vermesi için dua ettiklerini söyler. Bu durum, kadir Allah'ın hoşuna gittiği için hem erkek hem de kız evlat vereceğini müjdelir. Baba Tüküti Şaşti Aziz oğlanın ve kızın da adını koyar, Alpamış'ın Kalmuklara düşman olacağını söyler. Ardından da gözlerden kaybolur (Türkmen & Arıkan, 2011, s.45-47).

Tüm bu destanlarda kurtarıcı tipi “çocuksuzluk sorununa çare bulma” işlevi ile birlikte kahramanı himaye etmeye başlar ve bu yolla kahraman yaratıcı ile bir bağ kurar. Dolayısıyla bir kahraman doğuştan ervahlı olur. Bu yönüyle de çocuksuzluk sorununa çare bulma işlevi kahramanın doğumundan ziyade kahramanın kutsanmasıdır.

4. Haber veya Bilgi Verme

Kurtarıcı tipi Kazak destanlarında kahramanın soyu, kimliği ve bulunduğu yer hakkında bilgi verdiği gibi bazen de kahramanın başına gelecekler hakkında haber ve bilgiler verir. Verdiği haberlerin hepsi de gerçekleşir. Aynı şekilde kurtarıcı tipinin vermiş olduğu bilgiler sayesinde kahraman, kahramanlık yolculuğunda bir üst aşamaya geçer.

Gelecekte haber verme eylemine daha çok Köroğlu ve kollarında rastlanır⁸. Köroğlu Destanı'nda Ravşanbek ve Ğejdembey eski yurtlarına akrabalarını aramaya

⁷ Destanda Kulkanis'a dara düştüğünde yardım eden kâmil pirinin Baba Tüküti Şaşti Aziz olduğu ifade edilir (Korgonbekov, 2010: 48).

⁸ Köroğlu Destanı'nın kolları dışında Kulamerger-Joyamerger Destanı'nda da görülür.

gittiklerinde hamile olan Akanay'ın rüyasına Kırklar girerek kendilerini Ğavıs, Ğıyas, Kırklar olarak tanıtır. Akanay'a yakın zamanda öleceği haberini verip karnındaki balayı mezar içinde doğuracağını, Huda'nın kudreti ile kuru göğsünden süt geleceğini, balanın da buradan beslenip büyüyeceğini ve ileride de düşmana karşı geleceği haberini verirler (Arıkan, 2007a, s.113). Yine Köroğlu Kıssası'nda da Altınşas genç yaşta kocası Munlıbek'i kaybeder. Bir gün Altınşas'ın rüyasına Kırklar girerler ve öğle vaktinde öleceğini, bir ay sonra da doğuracağını söylerler. (Arıkan, 2007a, s.267). Ğavazhan Kıssası adlı destanda da Ğavaz, Juldıyayım ile evlenmiş, gününü gün etmekte iken Juldıyayım'ın kırk nedimesinden biri Ğavaz'a âşık olup içindekileri anlatır. Ancak Ğavaz kendisini reddedince doğruca Juldıyayım'ın Kızılbaş hanı olan babası Kokıy Han'a gider ve Ğavaz'ın Türkmen olduğunu anlatır. Kokıy Han, bunun üzerine ani bir baskınla Ğavaz'ı gafil avlamak ümidiyle askerlerini toplayıp sarayı kuşatır. Ğavaz ise olup bitenlerden habersiz Juldıyayım ile birlikte uyur. Bu esnada Ğavazhan'ın pırleri nara atarak, Ğavazhan'a etrafının kuşatıldığını ve kalkıp Kırat'a binmesi gerektiğini, söylerler (Arıkan, 2007a, s.685). Bu erken gelen haber sayesinde Ğavazhan ölmekten kurtulur.

Köroğlu Kıssası'nda ise kurtarıcı tipinin kahramanın soyu ile ilgili bilgiler verdiğini görürüz. Bozoğlan Köroğlu'nu mezarda bulup kurtarıcı tipinin yardımı ile yakalar. Ancak bala bu durumu kabullenmek istemez. Bozoğlan dertli dertli Köroğlu'na dayısı olduğunu anlatır. Bir önceki gün balanın rüyasına Şayhıulu girmiş, anne ve babası ile ilgili bilgileri vermiştir. Bozoğlan'ın anlattıkları ile bu bilgiler uyuşunca Köroğlu gerçeği anlar (Arıkan, 2007a, s.283-285). Kulamergen-Joyamergen Destanı'nda da Kahramanın bulunduğu yer hakkında bilgi ve başına gelecekler hakkında da haber verdiğini görülür. Destanda Joyamergen deryada bir ince zarlı top gibi bir şey görmüş, hayranlıkla ona bakarken birden gördüğü şey onu içine çekmiştir. Joyamergen üç gün üç gece bu şeyin içinde yüzer. Sonunda gördüğü bu şey deryanın en derinine Joyamergen'i bırakır. İleride ak otağ, altı kanat bir çadır görür. O çadıra doğru gidince ak sarıklı bir adam⁹ ona doğru gelir. Karşılıklı selamlaştıktan sonra ak sarıklı bulunduğu yerin yedi kat yer altı olduğunu, Yeraltı Padişahı Yılanbek'in Joyamergen'in namını işitip getirttiğini ve kendisini sınavacağını, eğer başarılı olursa kızı Künsuluv ile evlendireceğini, söyler (Arıkan, 2007b, s.369-371).

Bu destanlarda kurtarıcı tipinin haber veya bilgi verme işlevi ile yer alması onun bilgisinin zaman ve mekânı aştığına da bir delildir. Kahraman da zor duruma düştüğünde ya da düşecek olduğunda onun bu kabiliyeti sayesinde kurtulur.

5. Kahramanı Eğitime ve Erginleme

Kurtarıcı tipi kabul edilen Hızır'ın tasavvufi gelenekte ilm-i ledüne sahip olduğu görüşü hâkimdir. Bu düşünce, Kehf Suresi'ndeki 60-82 ayetlere dayandırılır. Bu

⁹ Destanın ilerleyen kısmında bu kişinin Hızır olduğu ifade edilir.

kıssada Hızır, Hz. Musa ile yaptığı yolculukta yaşanan olayların arkasındaki hakikatleri anlatmış ve Hz. Musa'nın gerçekleri idrak etmesini sağlamıştır. Ahmet Yaşar Ocak, Hızır'ın velilerin mistik yol için rehberliğine dikkat çeker (Ocak, 2019, s.97). Campbell de (2017) kahraman kalıbını ortaya koyduğu eserinde kahramanın erginlenme sürecinden geçerken doğaüstü bir kişiden yardım aldığını ifade eder. İslamiyet'ten önce Gök Tanrı inancı etrafında ulusunu koruma yönüyle idealleştirilen kahraman tipi İslamiyet'ten sonra İslam dini etrafında ulusunu korumaya başlamıştır. Bu açıdan onun bu yolculuğunda erginlenmesi ve eğitilmesi de İslamî bir renge bürünerek dini ve millet namına yapılan mücadelenin tamamlayıcısı niteliğindedir. Dolayısıyla tasavvufi geleneğe velilerin Allah'a ulaşmasında önemli rol oynayan Hızır anlayışı ile destanlarda kahramanların dini uğruna vatanı ve milletini koruması aynı anlayıştır.

Kazak destanları içinde Köroğlu'nda kurtarıcı tipinin kahramana gerçekleri söyleyip çeşitli ilimler öğrettiği görülür. Kurtarıcı tipinin sergilediği bu eylem sayesinde kahraman ilim öğrenir ve olgunlaşır. Örneğin Köroğlu Kıssası'nda Ğavsıl, Ağzam ve Kırklar mezarda yaşayan Köroğlu'na yedi yaşına gelene kadar çeşitli ilimler öğretir (Arıkan, 2007a, s.267). Köroğlu Destanı'nda ise kurtarıcı tipinin Köroğlu'nu olgunlaştırdığını görürüz. Destanda halk Köroğlu'na başlarına han olmasını, doğan Kırat'a binmesini söyleseler de Köroğlu bunları kabul etmez. Nedeni sorduğunda ise Köroğlu, Kırkların yardım etmemesinden dert yanar. Bunun üzerine Kırkların hepsi gelip Köroğlu'nu ortaya alırlar. Önce saçlarını traş ederler, ardından da taç ve kaftan giydirirler, beline de kemer bağlarlar. Kırklardan biri Kırat'a yular bağlarken biri de eyer ile yellik salar. Biri kılıç, süngü ve zırh getirirken biri de hançer ve küçük kılıç getirip bağlar. Çevresinde dört dönerek Köroğlu'nu Kırat'a bindirirler. Ne dilersen yerine getiririz diye gönlünü şad edip Köroğlu'nu hazır hale getirirler (Arıkan, 2007a, s.165-175).

Köroğlu anlatmalarında rastladığımız kurtarıcı tipinin “kahramanı eğitme ve erginleme” eylemi temelde kahramanı karşılaştacağı güçlülere karşı yetiştirme üzerine kuruludur. Kurtarıcı tipi tarafından Köroğlu'na küçüklüğünde öğretilen ilimler onun gelecek hayatına yön verir. Hatta Köroğlu, kurtarıcı tipinin kendisini hazır hale getirmemesi durumunda atına bile binmez. Bu eylem ve ilgili epizotlarla tasavvufteki kemal erme gibi destanlarda da zihinsel ve bedensel olgunluğa erişme vurgulanır.

Sonuç

Bu makalede mistik bir yönü olan, İslamiyet öncesi kültürden bu yana katmanlı bir yapı ile varlığını sürdüren kurtarıcı tipi Kazak destanları nezdinde incelenmiştir. Elli dokuz Kazak destanından on yedisinde kurtarıcı tipine rastlanmıştır. Bu metinlerde kurtarıcı tipinin başkahramanın başarılı olmasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Destanlarda kahraman olağanüstü varlıklar tarafından korunur ki buradan hareketle koruyucu pirin varlığının kahramanı yenilmez kıldığını söylemek

mümkündür. Bununla birlikte kurtarıcı tipi sadece kahramanın değil aynı zamanda kahramana yardımcı olan diğer tiplerin de kurtarıcısıdır.

Kurtarıcı tipi olarak yer alan tiplerin isimleri ve eylemleri incelendiğinde en çok “Kırklar” isminin geçtiği, hemen akabinde de pir ve ğavsın yer aldığı görülür. Kırklar ve pirlere ayrı kişilerdir. Pir olarak verilenler ekseriyetle evliyalarlardır. Veliler/pirlere destanlarda gayb erenlerine mensup olarak ya da kendi başına yer alır. Bunlardan Baba Tükti Şaşti Aziz ismi sekiz kez yer alır. Bu sekiz destanda baba, ata pir gibi ifadelerle beraber de anılır.

Kazak destanlarında kurtarıcı tipi, fon karakter olarak da yer alır. Fon karakter anlatıda herhangi bir eylem sergilemeyen, dekoratif bir vazife gören düz karakterdir. İncelenen destanlardaki kurtarıcıların bir kısmının sadece isimleri zikredilirken bir kısmının da makamlarına ziyaret söz konusudur. Bu isimler ya yardım istenirken ya da geçmişte yardım görüldüğünü ifade ederken geçer. Bir yönüyle fon karakter olarak da kurtarıcı tipinin eylemlerine dair söylemlerde yer aldığı söylenebilir.

Hızır’ın da etkisi ile gayb erenlerine mensup veliler ve Hz. Ali, Hz. İlyas ve On İki İmam benzer özelliklerle Kazak destanlarında kurtarıcı tipi olarak yer almaktadır. Bununla birlikte İslamiyet öncesi döneme ait izler de vardır. Bu tipin Allah yolunda gidenlere yardımcı olmasından ziyade kahramana yardım etmesi, çeşitli hayvan (ejderha, simurg vb.) suretlerinde görülmesi bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir.

Kurtarıcı tipinin başında sarığı, elinde asası vardır, birden ortaya çıkar ve birden kaybolur; erkektir, duası kabul olur, mistik bir yönü vardır, manevi bir güce sahiptir, gerektiğinde fiziksel olarak da savaşır. Bu tip Kazak destanlarında olumsuz tiplerle yapılan mücadelelerde çoğunlukla kahramanı, bazen de kahramanın yardımcısı olan tipleri zora düştükleri an korumaktadır. Bu koruma güç verme, olumsuz bir tiplerle mücadele etme, olumsuz tipi görünüşü ile korkutma, zarar verecek olan nesneyi etkisiz hale getirme, bir işi yapmada yardımcı olma, hayatta kalmaya yardım etme ve hayata adapte etme, dost olanın birbirine zarar vermesine mani olma şeklindedir. Destanlarda kurtarıcı tipi savaş esnasında kahramana güç verdiğinde kahramanın gücü on kat daha artar. Bazen bir kere görülmesi düşman tipinin korkması için yeterlidir; bazen de kahramana zarar verecek nesnelere yok eder. Bununla birlikte bazı destanlarda kahramana kurtarıcı tipi yardım etse de asıl yardım edenin Allah olduğu inancı vardır. Destanlarda aracısız olarak Allah’tan da yardım istendiği görülür.

Kurtarıcı tipinin yönlendirme veya görev verme işlevi sekiz kez destanda geçer. Bunların beşinde kahramanın bir sebeple yapması gerektiği bir işi unutmaması üzerine kurtarıcı tipi ortaya çıkar ve kahramana yapması gerekeni söyler ya da hatırlatır. Bazı anlatılarda kurtarıcı tipi inisiyatif alarak kahramana yapması gereken vazifeyi söyleyip ona görev verir. Bu görev bazen bir kişiyi bazen de bütün bir vatana kurtarmaktır.

Kurtarıcı tipinin bir diğer işlevi de toplam altı destanda geçen çocuksuzluk sorununa çare bulmadır. Bu işlevin olduğu destanlar genellikle çocuksuzluk problemiyle başlar. Dünyevî güç ya da sebeplerin bu soruna çare bulamadığının anlaşılması ile yaratıcıya sığınma ihtiyacı ortaya çıkar. Bu amaç doğrultusunda aracı konumunda olabilecek ya da bizzat kendisi soruna çözüm bulabilecek mistik kişiye doğru yolculuk başlar. Onun makamına varılınca dualar edilir, genellikle bir su kenarında ya da mezar yanında uyuyakalınır. Rüyaya giren kurtarıcı tipi bir erkek evlada sahip olunacağı müjdesini verir; hatta kahramanın adını koyduğu da olur. Kazak destanlarında çocuksuzluk sorununa çare bulmak için dua edilen bu tipler bazen anlatıcı tarafından bizzat çocuğu bahşeden kişi olarak verilir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir. Birincisi aracı konumundaki kişi fazlasıyla kutsandır; ikincisi Türeyiş Destanı'nda Tanrı'nın kurt şeklinde gelmesinden ve soyun buradan devam ettiğine inanılmasından hareketle yaratıcı, kurtarıcı tipinde ortaya çıkabilir. Kurtarıcı tipi, destanlarda yaratan ile yaratılan arasında bir aracı konumdadır.

Kurtarıcı tipinin bir başka işlevi haber veya bilgi vermektir. Onun verdiği haberlerin hepsi de destanın ilerleyen zamanlarında gerçekleşir. Aynı şekilde kurtarıcı tipinin vermiş olduğu bilgiler sayesinde kahraman, kahramanlık yolculuğunda bir üst aşamaya geçer. İlim öğretme ya da mücadeleye hazır hale getirerek erginleme de kurtarıcı tipinin işlevleri arasındadır. Ulusunu muhafaza etme yönüyle idealleştirilen kahraman tipi, bu amacına ulaşmak için olgunlaşır ve eğitilir. Böylece tasavvufi gelenekte velilerin Allah'a ulaşmasında önemli rol oynayan Hızır anlayışı destanlarda kahramanların dini namına vatanı ve milletini muhafaza etme anlayışı şeklinde ortaya çıkar.

Kurtarıcı tipi, Kazak destanlarında kırk dokuz eylem sergiler. Bunlardan yirmi sekizi darda kalanı kurtarma, sekizi yönlendirme veya görev verme, altısı çocuksuzluğa çare bulma, beşi haber veya bilgi verme ve ikisi de eğitme veya erginleme şeklindedir. Yapılan incelemede kurtarma eyleminin ağır bastığı görülmüş; kurtarıcı kavramının bilhassa darda kalanı kurtarma şeklinde ortaya çıktığı, rehberliğe ihtiyacı olanı kurtarma, neslini devam ettirememekle karşı karşıya kalanı kurtarma vb. şekillerde varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Ontolojik bir isimlendirme yapılmak istenildiğinde, aynı eylemleri sergileyen tiplerin Hızır, veli gibi farklı isimlerle adlandırıldığı görülmüş; tipin gerçekleştirdiği eylemlerden hareketle “kurtarıcı tipi” adlandırması bu çalışma için uygun görülmüştür. Türk toplumunda kurtarıcı tipinin manevi bir güçle darda kalanı her zaman koruyan, yaratıcıya yakın olan ve çeşitli problemlerin çözümünde bilgeliği ile halkla yaratıcı arasında aracılık yapan bir tip olarak kabul edildiği sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

- Aça, M. (2002). Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği. Kömen Yayınları.
- Alpısbayeva, K, Sakenov, S, Düysengül, J. (2010). Kazak destanları VII, Bülent Bayram (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007a) Kazak Destanları I: Köroğlu'nun Kazak anlatmaları. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıkan, M. (2007b) Kazak destanları II. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Baygutov, M. & Feyzullayev, A. (1996). Kazınalı Kara Şanırak.
- Boratav, P. (2013). 100 soruda Türk halk edebiyatı. Bilgesu Yayınları.
- Campbell, J. (2017). Kahramanın sonsuz yolculuğu, Sabri Gürses (Çev.). İthaki Yayınları
- Çetin, İ. (2002). Türk mitinde kut iyesi Kızır ve medeniyet değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a geçiş. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 54), 30-34.
- Çetin, İ. (2007). Türk kültüründe bab (baba) /ata geleneği. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 76), 70-75.
- Çınar, A. A. (2020). Alevilerde Hızır kültü ve ritüelleri. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 126), 63-74.
- Çoruhlu, Y. (2017). Türk Mitolojisinin ana hatları. Kabalcı Yayınları.
- Duman, M. (2012). Bozkurt'tan Hızır'a Türk halk anlatılarında kılavuz. Milli Folklor Dergisi, (Sayı: 96), 190-201.
- Ekici, M.. (1995). Dede Korkut hikâyeleri tesiri ile teşekkül eden halk hikâyeleri. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Elçin, Ş. (2005). Halk edebiyatına giriş. Kültür ve Turizm Yayınları.
- Ergin, M. (2018). Dede Korkut kitabı 1-2 tıpkı basım. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jung, C. G. (2020). Dört arketip, Zehra Aksu Yılmaz (Çev.). Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2016). Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar-tip tahlilleri. Dergâh Yayınları.
- Korgonbekov, B. (2010). Kazak destanları V: Şora Batır, İsmail Turan Kallimci (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Ocak, A. Y. (2019). Hızır yahut Hızır-İlyas kültü. Timaş Yayınları.
- Pala, İ. (2020). Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü. Kapı Yayınları.

- Sakenov, S. & Avespayeva, P. (2009). Kazak Destanları – VI, Karaca, Oktay Selim (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sengirbayev, M. J. (2007). Kazak destanları IV: Kırım'ın kırk batırı, Türkmen, Fikret – Arıkan, Metin (Aktaran). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temur, N. (2012). Manas Destanı'ndaki tipler üzerine bir inceleme. Kurgan Yayınları.
- Turgut A. (2010). Uygurlar, Ahsen Batur (Çev). Selenge Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (t.y). İslam Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 24.05.2022, <https://islamansiklopedisi.org>
- Türkmen, F. & Arıkan, M. (2011). Kazak destanları VIII: Alpamış ve Kambar Batır destanı. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W. & Arat, R. R. (1936). Oğuz Kağan destanı. Burhaneddin Basımevi.
- Yıldız, N. (2015). Türk dünyası destancılık geleneği ve destanlar. Akçağ Yayınları.